

NESRİN UÇARLAR / DİSA
Hiçbir Şey Yerinde Değil

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
DERNEĞİ
TÜRKİYE
TEMSİLCİLİĞİ

M
CHARLES STEWART
MOTT FOUNDATION®

 Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra
Embassy of Switzerland in Turkey
İsviçre Büyükelçiliği Türkiye

İletişim Yayınları 2159 • Bugünün Kitapları 184

ISBN-13: 978-975-05-1765-5

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ubeydullah Hakan

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NESRİN UÇARLAR / DİSA

Hiçbir Şey Yerinde Değil

Çatışma Sonrası Süreçte Adalet
ve Geçmişle Yüzleşme Talepleri

NESRİN UÇARLAR 2009 yılında Lund Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden doktora derecesi aldı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ders vermekte. Çağdaş siyaset felsefesi bağlamında iktidar, direniş, siyasallık ve adalet kavramları çerçevesinde, Türkiye'deki Kürt meselesi üzerine çalışmalar yapıyor. Kişisel ve ortak yayınlarının yanı sıra, Büşra Ersanlı ve Günay Gökse Özdoğan ile birlikte *Türkiye Siyasetinde Kürtler - Direniş, Hak Arayışı, Katılım* (İletişim, 2012) isimli kitabı derlemiştir. Son olarak "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Paramiliter Bir Yapılanma: Köy Koruculuğu" adlı DİSA araştırmasında, "Meclis Tutanaklarından ve Basından Koruculuk Sisteminin Kurulması, İnşası ve Sürdürülmesi" başlıklı bölümü kaleme almıştır.

DİSA Onarıcı Adalet ve Barış İnşası Araştırma Programı Projesi

Proje Yönetimi: Murad Akıncılar

Proje Görsel Sorumlusu: İshak Dursun

Yardımcı Saha Araştırmacıları: Berivan Alağöz, İshak Dursun

"Hiçbir Şey Yerde Değil: Çatışma Sonrası Süreçte Adalet ve Geçmişle Yüzleşme Talepleri" başlıklı rapor, Diyarbakır Sosyal ve Siyasal Araştırma Enstitüsü'nün (DİSA) Chrest Vakfı, MOTT Vakfı, HBSD ve İsviçre Büyükelçiliği tarafından desteklenen Topluluk Temelli Geçiş Dönemi Adaleti araştırma projesinin bir parçası olarak hazırlanmıştır. Raporda yer alan görüşler DİSA, Chrest ve MOTT Vakıflarının, Henrich Böll Stiftung Derneği'nin ve İsviçre Büyükelçiliği'nin kurumsal görüşleri ile birebir örtüşmeyebilir.

DİYARBAKIR SİYASAL VE SOSYAL
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

ENSTİTUYA DİYARBEKİRİ BO
LEĞÖLİNİN SİYASİ Ö ÇIRAKI

DİYARBAKIR INSTITUTE FOR POLITICAL
AND SOCIAL RESEARCH

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. B Blok No: 12
21100 Yenişehir / Diyarbakır
Tel: 0412 228 1442 · Faks: 0412 224 1442
www.disa.org.tr · disa@disa.org.tr

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
-----------------------	---

Giriş	11
--------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Geçmişle Yüzleşme: Adalet Arayışı	17
--	----

Çatışma-sonrası adalet çalışmaları	19
--	----

Cezalandırıcı ve onarıcı adalet anlayışları.....	23
--	----

Mağdurlar, tanıklar, hayatta kalanlar.....	31
--	----

Failler, sorumlular, seyirci kalanlar.....	33
--	----

Hakikat hakkı.....	40
--------------------	----

Hakikat komisyonları.....	45
---------------------------	----

Gayri-resmi hakikat çalışmaları	48
---------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

Geçmiş Dair Siyaset	55
----------------------------------	----

Hafıza	55
--------------	----

Yas tutma.....	60
----------------	----

Bağışlama.....	65
----------------	----

Hınc ve küskünlük.....	76
------------------------	----

Siyasal dostluk.....	85
----------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye’de ve Kürdistan’da Doksanlar	91
Türkiye’nin istisnai hali: Kürdistan ve doksanlar	96
Kürdistan’ın <i>serhildan</i> hali: Siyasal ve toplumsal mücadele	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bir İhtimal: Anlatmak, Adlandırmak, Anlamlandırmak	121
Güzergâh ve ziyaretler	124
“Ne çektin, ne gördün?”	126
Mağdurlar, tanıklar, hayatta kalanlar	129
Muş: “Eskisi gibi olmaz ki”	129
Bitlis: “Alıp götürdüler”	134
Van: “Giden gitti artık”	137
Hakkâri: “Sen bunu yaz, böyle böyle”	140
Şırnak: “Yüreğimizden çıkar mı ki?”	146
Mardin: “Ne günümüz gündür, ne akşamımız akşamdır bize”	151
Batman: “Ayak izi oradaydı”	154
Diyarbakır: “Başarı demek yaşamaktır”	159

BEŞİNCİ BÖLÜM

Adaleti Beklemek: Muhatap Devlet	171
Teşebbüsler: Adalet arayışı	172
Cezalandırıcı adalet fikri: “Ceza adalettir”; “kim yaptı diyorsanız, devlet”	173
İtirazlar: Cezasızlık, ceza indirimi, maddi tazminat	205
Onarıcı adalet talebi: Hakikatlerin tanınması, mezar, özür	217
Talepsizlik: “Tüm Kürt halkının kalbi kırılmıştır”	230

ALTINCI BÖLÜM

Adaleti Düşünmek: “Kardeş Türkler”	237
Yüzleşme, başışlama, helalleşme ihtimali	239
“Sen olsan affeder miydin?”	242
“... amca biz pişmanız, biz sana sığınmışız’ deseler...”	247
“Başkanımız da masaya gelse...”	255
“Barış için dilim kısadır”	263
Kardeşlik kavli	270
“Onlar da ‘yeter’ desinler”	275

“Türklerle hiçbir şeyim yok”	284
İtibar mücadelesi	289
Bir şans daha	297

YEDİNCİ BÖLÜM

Değerlendirme ve Öneriler	305
Hakikatlerin ortaya çıkarılması ve tanınması	305
Faillerin ve sorumluların yargılanması	306
Sorumluların ve yetkililerin görevden alınması, ifşa edilmesi	306
Resmi hakikat komisyonu kurulması	307
Maddi tazminat ödenmesi ve sosyal hizmet sağlanması	307
Resmi özür beyanında bulunulması	308
Hafızalaştırma çalışmalarına resmi destek sağlanması	308

EK

Hakikat Komisyonları Listesi	311
---	-----

KAYNAKÇA	317
-----------------------	-----

TEŞEKKÜR

Bu kitabın saha araştırmasını tüm ailelerle ön görüşmeleri yaparak ve hazırlıkları yürüterek mümkün kılan İshak Dursun'a; saha çalışmasında fikren ve fiilen etkin katkıları olan Berivan Alagöz'e; teknik ve lojistik destek için Ubeydullah Hakan'a teşekkür ederiz. Saha araştırması kayıtlarının deşifre ve tercümelerinde Berivan ve İshak'a ek olarak görev alan Nihal Koparan ve Aydın Bolkan'a emekleri için minnettarız. Araştırmanın hazırlık evresinde yapılan atölye çalışmalarında Adalet ve Hafiya Merkezi'nden Özgür Sevgi Göral, Boğaziçi Üniversitesinden Nazan Üstündağ, Şemsa Özar ve Bülent Küçük, Henrich Böll Vakfı'ndan Semahat Sevim, Mardin Artuklu Üniversitesinden Ayşe İclal Küçükırca, Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi için Hukukçular Federasyonu'ndan Hüsnü Yılmaz, Diyarbakır Barosu'ndan Cihan Aydın, 90'lı yıllar Bölge İHD yöneticisi Mehdi Perinçek, İstanbul İnsan Hakları Derneği'nden Hulusi Zeybel, Türkiye İnsan Hakları Vakfı'ndan Murat Aba, Diyarbakır Sanat Merkezi'nden Övgü Gökçe, Diyarbakır Barosu eski başkanı Emin Aktar, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi'nden Lezgin Yalçın, proje denetçisi olarak Nurcan Baysal, Diyarbakır İnsan Hakları Derneği'nden Gamze Yalçın, Megam-der, Göç-der'li aileler projemizin olgunlaşması için öneri ve değerlendir-

meleri ile önemli katkılar yaparak katıldılar. Elizabeth Oglesby dünya deneyimlerinin paylaşılmasında, Chrest Vakfı'ndan Lou Anne Jensen, C. MOTT Vakfı'ndan Walter Veirs, Henrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'nden Ulrike Duffner, İsviçre Büyükelçiliği'nden Didier Chassot projemizin desteklenmesinde önemli bir rol oynadılar. Bu araştırmanın asli sahipleri bizlerle yüreklerini ve akıllarını paylaşmayı kabul eden ailelerdir. Bu araştırma onların şahsında kirli savaşta yitirilen insanlara bir vefa borcunu kısmen de olsa ödeme çabası olarak kabul edilmeli. Hûn hemû her hebin.

Giriş

“Artık kelimeler kendini gömmüştür,” dedi Mukaddes Hanım. Yirmi yıl önce gözaltına alınan babasına ne olduğunu hâlâ öğrenememiş. Mukaddes Hanım’ın kelimelerinin gömülmesine sebep olan, sadece babasını alıp götürən, geri getirmeyen, babasının yokluğunun hesabını vermeyen “devlet” değildi aslında. Babaları, kardeşleri, çocukları, kocaları “yok” edilen “Kürt vatandaşlarının” halini hatırını sormamış, sözlerine kulak vermemiş, acılarını görmemiş diğer vatandaşlar, akademisyenler, siyasetçiler, gazeteciler de, bazı kelimelerin gömülmesini yeğleyenlerdendi. Yine de konuşmaya devam etmeye çalıştıkça ya da susarak bekledikçe ikimiz de, bazı kelimeler geri geldi. Ama kelimeler, bazı anlamlara gelmiyor.¹ Hem gömülü kelimeleri bulup çıkarmaya hem de bulup çıkardığımız kelimelerin ne anlama geldiğini anlamaya çalışıyoruz yirmi yıl sonra. Oysa kelimelerin yaşananları anlatmaya asla yetmeyeceğini kabul etmek zorunda kalıyoruz çoğu zaman.

Yine de, insanlığa karşı işlenmiş suçların muhatapları olmuş, devlet şiddetine maruz kalmış mağdurlar tarafından dile getirilen duygulara, düşüncelere, taleplere kulak vermeyi, bu duyguları, düşünceleri ve talepleri söz konusu devletlere ve bu suçlar

1 Bkz. Atay, 2004, s. 101.

işlenirken sessiz kalmış olanlara taşımaya amaçlayan “geçmişle yüzleşme” çalışmalarından birini yapmaya çalışıyoruz. Bunu bir kurum olarak, Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü olarak yapmaya çalışıyoruz. Bu çalışmanın yazarı olarak ben, şahsen ne yapmaya çalışıyorum? Ben o sessiz klanlardan biri sayılabirim. 90’larda Türkiye’nin batısında çocuk olma, genç olma “şansına” sahiptim; siyasetten azade bir “uluslararası ilişkiler” yüksek öğrenimi gördüm, ve ancak doktora eğitimi sırasında, Türkiye’nin doğusundan, “Kürt meselesinden” gerçek anlamda haberdar olma “şansına” eriştim. Yıllar önce haberdar olduğuma, şimdi tanıklık etmeye çalışıyorum. Mukaddes Hanım, bu çalışma için ziyaret ettiğimiz diğer kişiler gibi, “Hoş geldiniz,” diyor; bizi dinleme ve bize anlatma nezaketi gösteriyor. Babasının yokluğuyla gelen mağduriyeti mağrurluğa çevirmiş bir inatla anlamaya çalışıyor, durup durup “Neden?” diye soruyor.

Muş, Bitlis, Van, Hakkâri, Mardin, Batman, Diyarbakır ve İstanbul hattında yaptığımız elli altı görüşme boyunca en sık duyduğumuz kelime, “Neden?” oluyor. Bu soruya verilecek anlamlı bir cevap yok. Hiçbir kelime, bu sorunun aradığı anlama gelmiyor. Yine de söylenecek çok söz var, hiçbir zaman sözün bittiği yerde değil; söz hiç bitmeyecek, çünkü asla yetmeyecek. Bu çalışma da, söylenen onca söze eklenecek. Mukaddes Hanım’ın ve bize kapısını açan diğer kişilerin söylediklerini, dünyanın diğer yerlerinde, benzer acıları yaşayanların söyledikleriyle, benzer durumlar için söylenmiş, adalete, bağışlamaya, hınca dair felsefi, siyasi sözlerle birleştirecek. Sömürgeleştirilmiş, fakirleştirilmiş, susturulmuş, yerinden edilmiş, yankınları “yok edilmiş” insanların inatla yaşattıkları, mücadeleyle ürettikleri değerleri, kelimeleri, siyasetleri, bu zulümleri görmemiş, duymamış insanlara, hayatlara, bilimlere, “geçmişleriyle yüzleşmeleri” için armağan etmelerine tanıklık edecek. Zulmün tanıklığını aktarmak mümkün değil, belki tanık olduğumuz “zulmün anlatısını” aktarabiliriz. Bu anlatıları bir öğretiye, bir siyasete çevirebiliriz, zira Bhabha’nın dediği gibi, “yaşamaya ve düşünmeye dair en ebedi derslerimizi, tarihin hükümü-

nün –boyun eğdirmenin, tahakkümün, diasporanın, yerinden edilmenin– acısını çekmiş olanlardan alırız.”²

Tanıklıkları anlatmadan önce, ilk bölümde, bu tanıklıkların konusu olan geçmişle yüzleşme çalışmalarına, bu çalışmaların amaçlarına, araçlarına, muhataplarına bakmaya çalışacağım. “Geçiş dönemi adaleti” adı verilen ve fakat bir sonraki bölümde tartışılan nedenlerle “çatışma sonrası adalet” şeklinde adlandırığım çalışmaların sorunlarına ve vaat ettiklerine değineceğim. Cezalandırıcı ve onarıcı adalet anlayışlarını inceleyerek; “mağdurlar, tanıklar, hayatta kalanlar” ve “failler, sorumlular, seyirci kalanlar” mefhumlarını tartışacak; hakikatin bu muhataplar için anlamını ve hakikat komisyonlarının ve gayri-resmi hakikat çalışmalarının niteliklerini ele alacağım.³ Cezalandırıcı adalet anlayışı ile, esas olarak bu anlayışa getirilen itirazlarla şekillenen onarıcı adalet anlayışı arasında yaptığım kıyaslama, bu iki anlayış arasındaki ilişkinin yer yer bir zıtlık ilişkisi olarak belirmesine yol açıyor. Oysa ki, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ve özellikle yaptığımız görüşmelerin seyrinden de izleneceği gibi, adaletin hem hukuki hem de toplumsal açıdan tesis edilmesi bakımından, bu iki anlayış arasındaki ilişkinin, birbirini tamamlayıcı bir ilişki olduğunu söylemek gerek.

İkinci Bölüm’de, söz konusu çalışmaların alt metni olan ve 90’larda Kürdistan’daki devlet şiddetine maruz kalmış tanıklarla görüşmelerimize yön veren, “hafıza”, “yas tutma”, “bağışlama”, “hınç ve küskünlük” ve “siyasal dostluk” kavramlarını tartışacağım. Mağdurların failleri ve sorumluları bağışlama ihtimalini, bu ihtimalin yokluğunda beliren hınç ve küskünlük duygularını ve bu duyguların siyasal karşılığını araştırmayı değerli bulduğum bu çalışmada, Türklerin genellikle büyük ağabey koltuğundan kalkmaksızın tanımladıkları Kürtlerle “kardeşlik” ilişkisini de, Kürtlerin dertlerine ve mücadelelerine ortak görmek istedikleri Türklerle kurulabilecek muhtemel bir siyasal dostluk etrafında yeniden düşünmek istedim. Üçüncü

2 Bhabha, 2001, s. 172.

3 Çatışma sonrası adalet süreçlerinde kurulmuş hakikat komisyonları listesi ekte yer alıyor.

Bölüm'de ise, Türkiye ve Kürdistan için bir "istisnai hal" olan 1990'ları tasvir etmeye çalışarak, tanıklık bölümünün siyasi çerçevesini sunmayı amaçladım.

İzleyen üç bölüm, tanıklarla yaptığımız görüşmelere ayrıldı. Bunlardan ilki olan Dördüncü Bölüm'de, görüşmelerimizin güzergâhını ve ziyaretlerimizin çerçevesini aktaracak ve görüştüğümüz kişileri tanıtmaya çalışacağım. Beşinci Bölüm'de, görüştüğümüz kişilerin devletten beklentilerini yansıtan adalet arayışlarını, faillerin ve sorumluların yargılanması ve cezalandırılması taleplerini; cezasızlığa, itiraf ve hakikat karşılığında faillere ve sorumlulara ceza indirimi uygulanmasına ve kendilerine maddi tazminat ödenmesine itirazlarını; hakikatlerin ortaya çıkarılması ve tanınması, devletin kendilerinden özür dilemesi konusundaki görüşlerini ve "talepsizlik" hallerini aktaracağım. Altıncı Bölüm'de, görüştüğümüz kişilerin faillerle ve sorumlularla yüzleşme, onları bağışlama ve onlarla helalleşme ihtimalini, Türklerle yeni bir kardeşlik kavline/siyasal dostluk ihtimaline ilişkin beklentilerini, verdikleri itibar mücadelesini anlatacağım. Görüşmelerden yola çıkarak edindiğim genel düşünceler de aynı bölümün sonunda yer alıyor. Son bölüm ise, değerlendirmelere ve önerilere ayrıldı.

Görüşmelerimizi, "mağduriyetin anlatılması ve tanımlanması", "adalet talebi", "yüzleşme, bağışlama ve hınc" başlıklı üç bölümden ve toplam yirmi dokuz sorudan oluşan bir çerçeve içinde gerçekleştirmeye çalıştık. Bu soruları tek tek ve mutlaka sormak durumunda olmadığımızı bilerek, görüşmenin seyrine öncelik vererek ve fakat bazı önemli konuları, ilgili sorunun amacına uygun şekilde dile getirerek, görüştüğümüz kişilerin fikirlerini öğrenmeye çalıştık.

Görüşmelerimizi tamamladığımız akşam, on beş gün boyunca gördüklerimiz ve dinlediklerimiz üzerine sohbet ederken, "Hiçbir şey yerinde değil," dedi Berivan, çalışmanın kapak fotoğrafında yer alan, beşiklerin mezarların üstüne atıldığı Şırnak'taki acıları hatırlatarak.⁴ Ne bebekler beşiklerinde, ne

4 Bu vesileyle, Kürtçe görüşmelerin önemli bir kısmını gerçekleştiren ve görüşmelerden sonra, değerlendirmeleri ve gözlemleriyle zihnimi açan Berivan Ala-

de babalar, eşler, kardeşler sevdikleriyle; yirmi yıldır hiçbir şey yerinde değil. Bu alışma sadece bunu anlatabilse, yeri doldurulamaz olanı yâd edebilse, naçizane bir söz söylemiş oluruz.

Bu alışma ile Türkiye'deki "geçmişle yüzleşme" sürecine cüzi bir katkı sunmayı umuyoruz. Bizimle görüşmeyi kabul ederek bize evlerini ve kalplerini açan insanlara duyduğumuz minneti ve hürmeti kelimelere dökmek imknsız. *Xwedē ji we razē be.*⁵

göz'e, görüştüğümüz aileleri önceden ziyaret ve haberdar ederek görüşmelerimizi aileleri mümkün merteye rahatsız ve tedirgin etmeden gerçekleştirmemizi sağlayan İşhak Dursun'a ve bizi görüşmeleri yaptığımız şehirlere, ilçelere ve köylere ulaştıran, fotoğraflarıyla bize eşlik eden ve çalışmanın kapak fotoğrafı da kendisine ait olan beydullah Hakan'a sonsuz teşekkür etmek isterim.

5 Allah sizden razı olsun.

Geçmişle Yüzleşme: Adalet Arayışı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden dillere pelesenk olan kavram, savaşta en çok kaybedildiği söylenen ve savaşın asıl kaybedeni olarak görülen “insanlık” oldu. İnsanları öldürmekle yetinmeyen, insanlara ve cesetlere “insanlık dışı” muamele eden “insanlıktan çıkmış” katiller, katillere emir veren siyasi otoriteler, siyasi otoritelere karşı çıkmayan “insanlık”, kurbanlara “iyi insanlar hep ölmüş” dedirten terk edilmişlik, felsefi, edebi ve siyasi metinlere konu oldu. İnsanın nasıl bu vahşetin, “insanlığa karşı işlenmiş suçların” öznesi ve seyircisi olabildiği sorusu, “insanın özünün” bu tür sınır aşımalarını dışlamadığı iddiasıyla da açıklandı.¹ Aslında “insanın özü” diye bir şey yok-

1 İnsanlığa karşı suçlar, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurucu metni olan 1998 tarihli Roma Statüsü'nün 7. Maddesindeki tanıma göre, “herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak işlenen aşağıdaki fiilleri kapsamaktadır: (a) Öldürme; (b) Toplu yok etme; (c) Köleleştirme; (d) Nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli; (e) Uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek, hapsedme veya fiziksel özgürlükten başka biçimlerde mahrum etme; (f) İşkence; (g) Irza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri; (h) Paragraf 3'te tanımlandığı şekliyle, herhangi bir tanımlanabilir grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atf yapılan herhangi bir eylemle veya Mahkemenin yetki alanındaki herhangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm; (i) Kişilerin zorla

tu, insanın neler yapabileceğinin sınırları, içinde yaşadığı toplumun siyasi kültüründen ve idari yapısından ayrı çizilemiyordu. Bazen, bazı yerlerde *insan* “suç ortağı” demektir.² Sartre, Fanon’un, *Yeryüzünün Lanetlileri* isimli kitabına yazdığı önsözde, Avrupa sakinlerinden bahsederken şöyle diyordu: “Bizde insan suç ortağı demektir, çünkü sömürge talanından biz hepimiz yararlandık.” Medeniyet, “insanlığın ölümü” gerçekleşirken kuruluyordu.³ Yine de, insanlığı yeniden tesis etmek, yani bu vahşeti yeniden yaşamamak için, insanları yeniden, düşünme, muhakeme etme ve eyleme melekelerini kullanmaya, mevcut siyasi kültürü ve yapıyı değiştirmeye sevk etmek gerekiyordu. Bu anlayış, savaş sonrası dönemde alınan siyasi ve hukuki tedbirlere esin kaynağı oldu. Soykırım Sözleşmesi (1948), Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi (1948) ve Cenevre Savaş Hukuku Sözleşmesi (1949) gibi anlaşmalar ve Nuremberg (1945) ve Tokyo (1946) mahkemeleri gibi yargılamalar, insanlığa karşı işlenmiş suçların tekrar etmesini önlemek amacıyla gündeme gelen ilk uluslararası girişimlerdi.⁴ 1970’lerde ve 1980’lerde komünist rejimlerin ve askeri diktatörlüklerin çözülmeye başladığı Doğu Avrupa ve özellikle Latin Amerika ve Afrika ülkelerindeki “geçiş dönemi adaleti” kapsamındaki düzenlemelerle birlikte, neredeyse evrensel bir nitelik kazanan “geçmişle yüzleşme kültürü” inşa edildi.⁵ Son yıllarda Türkiye’de de yankı bulan bu kültüre ait düzenlemelere göz atalım.

kaybedilmesi; (j) Apartheid (İrk ayrımcılığı) suçu; (k) Kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler.” İnsanlığa karşı suçların yanı sıra, ilgili Türkiye Cumhuriyeti Devleti yetkilileri ve failler, Roma Statüsü’nün 8. Maddesinde tanımlanan “savaş suçları” bakımından da Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin muhatabı olmaya adaydır (bkz. Aydın, 2006). İnsanlığa karşı suç kavramının hukuki gelişimi için bkz. Delmas-Marty, Fouchard, Fronza ve Neyret, 2012.

2 Bkz. Fanon, 2007, s. 34; *vurgular yazara ait*.

3 Medeniyet ile şiddet ve medeniyet ile işkence arasındaki yakın ilişkilerin analizi için bkz. Avelar, 2004.

4 Bkz. Lundy ve McGovern, 2008.

5 “Geçiş dönemi adaleti” terimini aşağıda eleştirel bir şekilde tartışacağız. “Geçmişle yüzleşme” terimine ilişkin bir tartışma ve genel olarak geçmişle yüzleşme çalışmalarının tarihi ve örnekleri için bkz. Sancar, 2010. Gülener, Ruti G.

Çatışma-sonrası adalet çalışmaları

Geçiş dönemi adaleti teriminde yer alan *geçiş dönemi* ifadesi, otoriter rejimlerden veya iç savaş dönemlerinden liberal demokrasi ve barış dönemlerine geçilmesi sürecine, *adalet* kavramı ise, bu dönemde alınan, suçlulara yönelik hukuki tedbirlere ve siyasal reformlara işaret ediyor. Öte yandan, hem *geçiş* hem de *adalet* kavramlarının evrensel niteliği kısa zamanda tartışılır hale geldi. Bugün, birbirinden farklı siyasal tarihlere ve kültür- lere sahip ülkelerde görülen, doğrusal ve öngörülebilir olmayan *geçiş* süreçleri ve toplumsal adalet anlayışları, *geçiş dönemi adaleti* çalışmalarına getirilen eleştirel yaklaşıma kaynaklık ediyor. İlk olarak, *geçiş* şeklinde tanımlanan sürecin, sonucu ve doğrultusu liberal demokrasi olarak önceden belirlenmiş bir süreç olmasına yönelik itirazlar var.⁶ Ayrıca, liberal demokrasi- nin “insanlığa karşı işlenen suçlardan” bağımsık olduğu varsayı- mı da ciddi bir itiraz noktası. İlk itirazları geçerli kılan örnek- lere ileride değineceğiz. İkinci itirazı geçerli kılan tarihsel örnek- ler ve teorik tartışmalar ise, bu çalışmanın sınırlarını aşıyor, an- cak ilgili okuyucuların erişimine uzak değil.⁷ *Geçiş dönemi ada- leti* çalışmalarına getirilen diğer bir eleştirinin kaynağı ise biz- zat *adalet* kavramının evrensel ve hukuksal niteliğine yönelik.

Teitel'in tarihselleştirmesini özetleyerek, *geçiş dönemi adaletinin* (GDA) geli- ştiği üç evreyi aktarıyor: “Bu evrelerden ilki İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ar- dından değişen dünya konjonktürü ile beraber ortaya çıkmıştır. Bu evre ulusal hukuk mekanizmalarının yerini uluslararası hukuka bıraktığı ve dolayısıyla GDA'nın uluslararası hukuk aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı, ardın- dan Soğuk Savaş şartlarının iki kutuplu dünya düzeninde gelişim gösterdiği süreci kapsamaktadır. İkinci evre, 20. yüzyılın son çeyreğine egemen olan ve özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından önce Doğu Avrupa'da or- taya çıkan ardından Afrika ve Amerika kıtasına sirayet eden bir gelişim göster- miştir. GDA'nın üçüncü ve son gelişim evresini yüzyılın sonunda başlayan ve küreselleşme ile politik istikrarsızlıkların ve şiddetin beslediği süreç oluştur- muştur. Bu evrede insancıl hukukun inşası yoluyla çatışma-sonrası topluma istikrarın getirilmesi GDA'nın temel amaçlarından biri halini almıştır.” (2012, s. 47; Teitel, 2004, s. 70-71).

6 Demokrasinin, doğası itibarıyla, geçilecek somut bir eşiğe sahip olmadığı ge- gerekçesiyle de “çatışma-sonrası adalet” terimini önerenler var. Bkz. Mihai, 2010, s. 184.

7 Bkz. Agamben, 2001.

Evrensel olanın *adalet arayışı* olduğu, adaletin ise her toplumda kendine özgü bir bağlamda tanımlanabileceği, bu eleştirinin çıkış noktası. Aynı şekilde, evrensel adalet arayışının, hukuksal süreçlerle sınırlı bir girişim olarak ele alınmasına da eleştiriler var. Bu eleştiriler, adaletin mahkemelere sığmayan, toplumsal ve siyasal boyutuna işaret etmektedir.

Aslında adaletin, “dağıtılan”, “yerini bulan” bir şey olmaması, sadece modern hukuk sisteminin yetersizliğinden kaynaklanmıyor. Adaletin özünde işaret edilmez, sabitlenemez bir yan var. Alain Badiou’nun dediği gibi, “adaletsizlik açık ve kesindir, adalet ise belirsiz ve çapraşık. Adaletsizliğe maruz kalanlar buna reddedilemez şekilde tanıklık ederler. Fakat adalete kim tanıklık edebilir?”⁸ Adalet, adeta zamana benziyor, geliyor ve geçiyor. Adaleti sağladığımıza, gördüğümüze inandığımız bir “an” olsa bile, sonra onu yeniden aramaya başlamamız gerekiyor. Belki de adalet olarak isimleştirdiğimiz ve yücelttiğimiz kavramı, “adil olmak” fiili ve ebedi bir eylemlilik üzerinden yeniden tanımlamak gerekiyor. Adil olmak, en basit ifadeyle, diğerinin çağrısına cevap verme, adalet çağrısının nereden geldiğini, bizden ne istediğini, bunu hangi kelimelerle ifade ettiğini anlama çabasıyla başlıyor. Adalet, bir duyma sanatı. Kendisinden ve haklılığından emin olanlar bu çağrıya kulak vermek istemiyor, zira adil olanı bulmak, aynı zamanda kendinden şüphe duymayı, kendini açmayı gerektiriyor.⁹

Bu tartışmayı kapsayan bir adalet tanımı yapıyor Jacques Derrida: Adalet, karşılıksız, takdir veya teşekkür beklemeyen, ekonomik dolaşıma girmeyen, hesapsız, kuralı, gerekçesiz ve akılcı olmayan bir hediye niteliği taşır.¹⁰ Bu adalet mefhumu, istikrar-ve-mutabakat-odaklı bir adalet anlayışına tamamen zıttır. İstikrar-ve-mutabakat-odaklı bir adalet anlayışı, determinist, doğrusal, ilerlemeci, sonlu ve statik bir adalet fikrini öngörür. Bu öngörü itibarıyla adaletin ilkeleri bir kez tesis edildiğinde, kamusal alan, düzeni ve güvenliği korumak adına, her-

8 Badiou, 2004, s. 69.

9 Bkz. Sokoloff, 2005.

10 Derrida, 1992, s. 25.

hangi bir çatışmaya, fikir ayrılığına veya açmaz duruma kapalı hale gelir. Oysa, Derrida'nın dediği gibi, yasal sistemlerin, siyasetin, etiğin, sosyal yapıların ve kamusal alanların sınırlarını zorlayan şey, yine ebedi adalet arayışıdır.¹¹

Ebedi adalet arayışı, adalet kavramının tarihsel yolculuğunu hatırlatıyor. Adaletin, geleneksel olarak, ya cezai/ıntıkamcı bir karşılık, ya mutluluk veya adil yaşam gibi daha ulvi bir amaca hizmet eden bir araç, ya da kendiliğinden bir değer ve ödev konusu olarak algılandığını, yakın dönemde ise, çoğulculuk ve demokrasi tartışmalarıyla birlikte ele alındığını söyleyebiliriz.¹² Adaletin farklı toplumsal sorunlar açısından tanımlanması da söz konusu: Yapısal/ekonomik eşitsizliklere cevaben, yeniden dağıtıcı işlevi olan, eşitlikçi sosyal adalet; kültürel eşitsizliklere cevaben, kimliklere ve kültürlerle tanıma sağlayan, pozitif ayrımcılığa dayalı adalet; siyasal temsiliyet eşitsizliklerine cevaben, siyasal katılımın bir parçası olan, demokrasi odaklı adalet. Evrensellik iddiası taşıyan egemen adalet etiğinin ve pratiklerinin, erkek anlayışı tarafından şekillendirildiğini, oysa günümüzün ilişkiler ve ihtiyaçlar temelli adalet arayışının, kadının etik anlayışı ve ihtimam pratikleri tarafından yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan feminist yaklaşımın bu tartışmaları şekillendirdiğini unutmamak gerek.¹³ Hatta, kadın cinsiyetini esas alan feminist yaklaşımlara eleştiri getiren ve katkı sunan, farklı cinsiyet kimliklerinin deneyimlerinden yola çıkan yeni teorik yaklaşımlar da mevcut. Bu anlamda, adalet arayışının, egemen adalet anlayışının yetersiz kaldığı, daha derin ve geniş bir geçmişle yüzleşme çabasına tekabül ettiği söylenebilir.

Bu çabanın önemli bir bileşeni olan çatışma-sonrası adalet sürecindeki düzenlemeleri sıralamak ve sınıflandırmak, farklı uygulamalar ve yeni tartışmalar ışığında gittikçe güçleşiyor. Yine de, Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi'nin, "kapsamlı bir geçiş dönemi adaleti politikasının unsurları" listesini

11 Bkz. Derrida, 1999.

12 Bkz. Pali, 2013, s. 7-30.

13 Bkz. Pali, 2013, s. 14-17.

esas alabiliriz.¹⁴ Listede ilk adı geçen, ulusal/uluslararası/karma mahkemeler aracılığıyla, faillerin ve sorumluların yargılandığı *ceza davaları*.¹⁵ Diğeri, *onarım*; hükümetlerin, mağdurların gördüğü hasarı tazmin edecek tedbirler alması. Bu tedbirler, hem aynı ve nakdi ödeme yapılması ve sağlık hizmeti verilmesi gibi maddi nitelik taşıyan, hem de resmi özür dilenmesi, anma günleri düzenlenmesi gibi sembolik karakterde girişimlerden oluşuyor.¹⁶ Bir diğeri ise, yetkisini kötüye kullanmış askeri güçler, polis gücü ve mahkemeler gibi kurumlara yönelik *kurumsal reform*. Söz konusu kurumlarda istihdam edilmiş ve edilecek devlet görevlilerinin, eski rejimle işbirliğine girmemiş olmalarını gözeten bir reform politikası bu.¹⁷ Son olarak, ihlallerin sistematik yapısına ve toplumsal kaynağına dair araştırmalar yapan ve raporlar yayımlayan, siyasal iktidarlara tavsiyelerde bulunan *hakikat komisyonlarından* bahsediliyor.¹⁸ Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi'nin de belirttiği gibi, aslında bu kapanmış bir liste değil zira farklı ülkelerde farklı mekanizmalar ve tedbirler, hatta aynı mekanizmaların farklı uygulamaları, bu listeyi devamlı olarak çeşitlendiriyor.

Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi'nin sayfasında yer almayan bir mekanizma olan af uygulamalarının ise, daha çok *uzlaşma* literatüründe geçtiğini hatırlatalım. Uzlaşmayı öncelikli amaç edinen ve geçmişle yüzleşme için gerekli siyasi iradeyi gösteremeyen yeni hükümetler, davaların, hakikat komisyonlarının ve kurumsal reformların yerine, suçluları hesap vermektan kurtaran, *özel af*, *kısmi af* veya *genel af* ilanı gibi düzenlemelere başvurabiliyor. Suçluların ihlaller hakkında bildiklerini anlatmaları ve suçlarını itiraf etmeleri karşılığında *şartlı af* kapsamına dahil edilmeleri de yaygın bir düzenleme. Tıpkı, yasaların suçlular lehine yorumlanmasından doğan *örtülü/gizli af*

14 <http://www.ictj.org/about/transitional-justice> [3 Nisan 2014].

15 Davaların analizi için bkz. Güleler, 2002, s. 53-57.

16 Maddi ve sembolik tazminat tartışması için bu bölümdeki "Hakikat" kısmına bakınız.

17 Bkz. Güleler, 2012, s. 66-72.

18 Hakikat komisyonlarını aşağıda örnekleriyle, ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

düzenlemesi gibi.¹⁹ Fakat mağdurların ve toplumun hakikat ve adalet arayışlarını dikkate almayan bu tür af düzenlemeleri, çoğu zaman uzlaşmaya hizmet etmekten çok yeni çatışmalara zemin hazırlıyor.

Buna rağmen, hakikat ve adalet arayışları ile uzlaşma süreci arasında doğrudan bir ilişki olmadığını kanıtlama eğilimi hâkim.²⁰ Cezalandırıcı adalet anlayışından yola çıkılarak, hakikatlerin veya yargulamaların, geçmişi bugüne ve yarına tercih etmek olduğu, toplumu kutuplaştırarak, uzlaşmayı ve barışı güçleştirdiği iddia ediliyor. Oysa, ileride tartışacağımız onarıcı adalet anlayışı bakımından, *uzlaşma veya adalet* şeklinde tercihsel bir durum yoktur. Özellikle mağdurlar için hakikatsiz ve adaletsiz bir uzlaşma mümkün görünmüyor. Ruanda'daki soykırımdan kurtulanların sözleri yeterince açıklayıcı: “Uzlaşma. Bu kelime benim ve hayatta kalan pek çok tanıdığım için kullanılmaz hale geldi”; “Soykırımın bitmesi soykırımı gerçekten bitirmiyor çünkü soykırım içten içe devam ediyor.”²¹ Soykırımı, soykırımdan kurtulanlar için bitmemiş kılan şey, hakikat ve adalet taleplerinin henüz karşılanmamış –ve belki de doğru yolları bulamazsak hiçbir zaman karşılanmayacak– olması.

Cezalandırıcı ve onarıcı adalet anlayışları

Bugün, çatışma-sonrası adalet çalışmalarının, birbirinden farklı ve fakat birbirini tamamlayan iki ayrı adalet anlayışı ile yürütüldüğü söylenebilir. Bunlardan ilki, suçu hukukun ihlal edilmesi olarak gören ve esasen yasaları çiğneyenlerin cezalandırılmasıyla ilgili olan *cezalandırıcı adalet anlayışı*, diğeri ise, suçu insanların maddi ve manevi bütünlüğünün ve ilişkilerinin ihlali olarak gören ve söz konusu ilişkileri onarmayı esas alan *onarıcı adalet anlayışı*.²² Cezalandırıcı adalet anlayışının, toplumdan uzak bir hukuki dilde, mağdurların beklentilerinden ba-

19 Af düzenlemeleri için bkz. Güleler, 2012, s. 63-66.

20 Bkz. Rosoux, 2009, s. 543-563.

21 Bkz. Rosoux, 2009, s. 558.

22 Zehr, 1990, s. 181; Clark, 2008, s. 340.

ğimsız bir şekilde ve yukarıdan-aşağıya-yönelimli işleyişi, çatışma yaratan koşulları irdelemeyen yapısı, “insanlığa karşı işlenmiş suçların” faillerini cezalandırmakla yetinmekte. Bu cezalandırma süreci de, çoğu zaman adalet taleplerini tatmin etmemekte, barışı kalıcı kılmaya hizmet edememektedir.²³

Onarıcı adalet anlayışı ise, mağdur-odaklı, toplum-temelli, aşağıdan-yukarıya-yönelimli ve çatışma yaratan koşulları görünür kılan girişimler vasıtasıyla, siyasal kültürü dönüştürme ve barışın inşasında bizzat rol oynama eğilimindedir. Bu eğilim, suç ve suçlu yaratma üzerine kurulu ceza hukukunun çözeceği derecede karmaşık bir sürecin yarattığı, yasallaşma-uzmanlaşma-genelleme-karşıtı, adem-i merkezietçi bir tepkiden doğuyor.²⁴ Bu tepkiyi anlamak, geçmişle yüzleşme hakkını, temel insan haklarından biri, demokratik ve çoğulcu bir siyasal kültürün ayrılmaz bir bileşeni olarak kabul etmeyi gerektiriyor. Bu itibarla, mağdur ve toplum temelli onarıcı adalet anlayışının, radikal demokratik bir nüve taşıdığı ve çatışma-sonrası adalet sürecinin bir vechesi olmaktan çok daha fazlasına teka-bül ettiği söylenebilir. Hatta sık sık, normatif bir yapısı ve etik prensiplerle yakın ilişkisi sebebiyle, onarıcı adalet anlayışı, din, felsefe, sosyal bilimler, komüniteryen idealler ve siyaset teorisi gibi farklı disiplinlere dayandırılıyor.²⁵ Öte yandan, onarıcı adalet anlayışının başarısı, diğer bir deyişle, önerdiği kavramların ve mekanizmaların toplumda karşılık bulması, cezalandırıcı adalet anlayışının sağlıklı işlemlerini de gerektiriyor. Bu itibarla, söz konusu iki adalet anlayışı, birbirine zıt veya alternatif olarak değil, birbirini tamamlayıcı şekilde ele alınmalı.

Cezalandırıcı adalet anlayışına, modern ceza hukuku dolayısıyla daha aşınayız. Modern ceza hukukunun *dağıttığı* adaletin, daha çok intikam mantığına sahip olduğu, ancak bunun kişisel intikam anlayışından ve yöntemlerinden farklı olduğu, hatta kişisel intikamın önüne geçmek için işlediği açıktır. Failin eylemi-

23 Onarıcı Adalet üzerine teorik ve hukuki tartışmalar için bkz. Weitekamp ve Kerner, 2002; Walgrave, 2002; Zehr ve Toews, 2004.

24 Weitekamp, 2002, s. 323.

25 Pavlich, 2002b.

nin kabul edilemezliği ve mağdurun hakkı kamusal alanda tanı-
narak, fail özgürlüklerinden ve haklarından men edilerek, mağ-
durun meşru bulunan hınç duygusu ve intikam arzusu yatıştırıl-
mış, kamu yararına çevrilmiş olur. Bu anlamda, modern ceza hu-
kuku, intikam arzusunun, ahlâki düzeni yeniden kuran, kişisel
haysiyeti iade eden, kaybı tazmin eden, suç işlemenin bedelini
kamusal olarak tasdik eden işlevini zımnen kabul eder.²⁶ Ayrıca,
modern hukuka içkin olan *cezai ehliyet* kavramı, akli ve iradi en-
gelleri olmayan faillerin, sorumlu tutulma hakkına sahip ve ce-
za almaya ehil olduklarını, hoşgörülerek ya da affedilerek, haysi-
yetlerinin yok sayılmayacağını ima eder.²⁷ Hatta failler mağdur-
lar tarafından bağışlansa bile, toplumun faili yargılama hakkının
baki olduğu, aksi takdirde, failin mağdura ve aslında topluma da
verdiği hasarın kamusal açıdan görmezden gelinmiş varsayılaca-
đı iddia edilir. Yine de, Eichmann davası hâkimlerinin de ortaya
koyduğu gibi, “insanın kavrayışını aşan” ve ancak “büyük yazar-
lara ve şairlere” göre olan, soykırım gibi büyük acıların hukukun
konusu olamayacağını, sadece fiillerin ve fiillere yol açan saikle-
rin muhakemeye uygun olduğunu teslim ederek, mahkemele-
rin yetkisini ve sınırlarını gerçekçi bir şekilde ele almak gerek.²⁸

Onarıcı adalet anlayışının, esas olarak, çatışma-sonrası adalet
sürecindeki cezalandırıcı adalet mekanizmalarına yönelik eleş-
tiriler üzerine inşa edildiği söylenebilir. Bu eleştirilerin ilki ve
en önemlisi, uluslararası/ulusal ceza mahkemelerinin, mağdur-
ların duygularını, düşüncelerini, ihtiyaçlarını ve haklarını dik-
kate almayan niteliği. Hatta mağdurların, adalet arayışlarını ev-
rensel ve soyut haklarla değil, yerel ve somut ihtiyaçlarla di-
le getirdikleri gerekçesiyle, her toplum için, ihtiyaçlarla hakla-
rı buluşturan yeni bir dil bulunması gerektiği iddia ediliyor.²⁹
Aksi takdirde, uluslararası/ulusal ceza mahkemelerinin başvur-
duğu yasaların ya da cezalandırma yöntemlerinin mağdurlar

26 Saunders, 2011, s. 133.

27 Bkz. Saunders, 2011, s.133.

28 Nazi subaylarından Otto Adolf Eichmann, 1962 yılında Kudüs’de yargılanarak
idam edilmiştir. Arendt, 2012, s. 219.

29 Robins, 2011, s. 77-78.

nezdindeki meşruiyeti daima zayıf kalacak. Söz konusu meşruiyetin sağlanması, mahkemelerin kuruluşu, işleyişi ve hatta yeri ile yakından ilgili. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Hollanda'nın Lahey kentinde, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ise Tanzanya'nın Arusha kentinde, yani bu mahkemelere konu olan ihlallerin yaşandığı ülkelerde değil de, mağdurların ve ilgili toplumların ulaşımına elverişli olmayan yerlerde çalışıyor olması, karmaşık işleyişleri sebebiyle yerel halka zaten yabancı olan bu mahkemeleri, mekânsal olarak da adalet arayışının muhataplarından ayırmaktadır.³⁰

Uluslararası ve ulusal girişimler sonucu oluşturulan melez nitelikli Sierra Leone Özel Mahkemesi'nin, güvenlik sebebiyle Lahey'e taşınan bir duruşma hariç, ülkenin başkentinde, "suç mahallinin ortasında" çalışmasının, "mağdurların, ailelerinin ve vatandaşların adaleti kendi gözleriyle izlemelerini" sağladığı söyleniyor.³¹ Eski Gestapo şefi Klaus Barbie'nin Fransa'da mahkeme önüne çıkmasının ya da Arjantin'deki askeri cunta mensuplarının yargılanmalarının, söz konusu halkların "kurucu anlarından" biri olduğu, yaşanan vahşete bigâne kalmış kişileri ve halkları da, tarihi travmalara ait bastırılmış hatıralarını gün yüzüne çıkarmaya zorlayarak, geçmişle yüzleşme sürecine dahil ettiği iddia ediliyor.³² Adalet arayışının tek muhatabının mağdurlar olmadığını, mağdurların içinde yaşamaya devam ettikleri topluma ait diğer halkların da "insanlığa karşı işlenmiş suçların" peşinde olduğunu –ya da olması gerektiğini– düşünürsek, ilgili mahkemelerin fiziksel konumunun önemi açıkça ortaya çıkar. Zihinsel bakımdan muhataplarına zaten uzak kılınan adaletin, fiziksel olarak da muhataplarından uzak tutulması, *adaletin yalıtılması* olarak adlandırılabilir.³³

30 Clark, 2008, s. 334.

31 Park, 2010, s. 100. Park, Sierra Leone Özel Mahkemesi'nin, silahlı genç kızların zorla evlendirilmesi, 15 yaşından küçük çocukların zorla silah altına alınması suçlarını kovuşturan ilk mahkeme olduğunun da altını çiziyor. Mahkeme ile ilgili ayrıntılar için bkz. <http://www.rscsl.org/>.

32 Arenhövel, 2008, s. 575.

33 Adaleti uzaklaştırma ve yalıtma süreci, Türkiye'de "sanıkların güvenliği gerekçesiyle mahkeme taşıma" şeklinde zuhur etmektedir. "90'lı yıllardaki fai-